

УДК 94 (477.6)''1920/1929'': 336.71

Ю. В. Барабаш

Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ФІНАНСОВО-КРЕДИТНОЇ СИСТЕМИ В ДОНБАСІ УПРОДОВЖ 1920-х рр.

Стаття присвячена комплексному аналізу розвитку фінансово-кредитної системи в Донбасі упродовж 1920-х рр. Звернено увагу на організацію мережі банківсько-кредитних установ задля кредитування, спричиненого розвитком товарно-грошових відносин. Висвітлені аспекти кредитування «Союздонбасейну». Підкреслено можливість пріоритетного користування вигідними кредитами кооперації. Враховано стан приватних власників відносно слабкої можливості користування кредитами. Акцентовано увагу на процес ліквідації приватних банківських установ. Відображені аспекти політики ліквідації посередницького кредитування наприкінці досліджуваного періоду.

Ключові слова: банк, баланс, кредит, фінанси, Донбас.

Статья посвящена комплексному анализу развития финансово-кредитной системы в Донбассе в 1920-х гг. Обращено внимание на организацию сети банковско-кредитных учреждений для кредитования, вызванного развитием товарно-денежных отношений. Освещены аспекты кредитования «Союздонбассейна». Подчеркнута возможность пріоритетного пользования выгодными кредитами кооперации. Учтено положение частных собственников относительно слабой возможности пользования кредитами. Акцентировано внимание на процесс ликвидации частных банковских учреждений. Изображены аспекты политики ликвидации посреднического кредитования в конце исследуемого периода.

Ключевые слова: банк, баланс, кредит, финансы, Донбасс.

The paper is dedicated to the complex analysis of the financial and credit system development in Donbass in the 1920's. The attention is paid on the organization of bank and credit establishments for credit operations, caused by the development of trade and money relations. The aspects of «Soyuzdonbasseyn» crediting are shown. The opportunity of foreground using of advantageous cooperation credits is emphasized. The provision of private owners' relatively weak ability to use credits is taken into consideration. The attention is focused on the process of liquidation of private banking institutions. The aspects of the policy of eliminating intermediary lending at the end of the study period are shown.

Key words: bank, balance, credit, finance, Donbass.

Сучасний стан фінансово-кредитної системи України показує низку нових, впроваджених за роки незалежності напрямів діяльності. У першу чергу, прагнення стати цивілізованою державою з розвиненою ринковою економікою спонукає керівництво вдосконалити засади функціонування дворівневої банківської системи – державних і комерційних фінансово-кредитних установ. Спроби встановлення подібної схеми були характерними і для 20-х рр. ХХ ст. Однак монополізація владними фінансовими структурами кредитної системи заважала належному результату діяльності банківських установ. У той же час, трансформаційні тенденції в економіці розглядуваного періоду були своєрідним досвідом фінансової політики. Поширення мережі вказаних установ було характерним для промислового Донбасу, адже глобальні завдання, які ставилися перед промисловістю регіону, потребували залучення колосальних коштів, які у вигляді позик, кредитів видавалися фінансово-кредитними установами Донецького басейну. Проблеми розвитку фінансово-кредитної системи в Донбасі упродовж 1920-х рр. майже не досліджені, що спонукає автора до пошуку нових свідчень та показників.

Мета розвідки – аналіз фінансово-кредитної системи в Донбасі упродовж 1920-х рр.

© Барабаш Ю. В., 2013

Завдання: 1) показати процес відкриття мережі фінансово-кредитних установ у регіоні; 2) звернути увагу на роботу з кредитування вказаними установами.

Історіографія представлена працями, які висвітлювали процес становлення фінансово-кредитних установ у загальному контексті економічної складової. Серед них найбільш інформативною є «Історія народного господарства Української РСР» (1987 р.). Серед сучасних дослідників, які певною мірою торкаються даних питань, слід назвати прізвища: І. В. Лантуха [11], К. В. Лобач [4] і К. В. Нікітенка [13; 14]. Оскільки автори в основному зверталися до аспектів розвитку фінансово-кредитної системи в УСРР, вважаємо за необхідне звернутися до джерел, аби відтворити картину особливостей функціонування фінансово-кредитної системи в Донбасі. Серед них – документи місцевих та центральних державних архівів, а також видання досліджуваного періоду, які зосереджують аутентичні вагомі дані та показники.

Економічні складнощі, що спіткали країну на початку досліджуваного періоду, наштовхували владу на пошук критеріїв вирішення фінансових проблем. Головним кроком в економіці був перехід від політики воєнного комунізму до нової економічної політики. Продовольча та сировинна розкладка були замінені натуральним податком (відповідно декрету ВЦВК від 21 березня 1921 р.). Однак метою була заміна продподатку на часткове внесення платежів селянами у грошовій формі. У результаті у травні 1922 р. було впроваджено подвійно-грошовий податок. А ще у 1921 р. було запроваджено перший прямиий податок з несільськогосподарського населення у містах. Податкова реформа, здійснена у 1923 р., об'єднала всі види податків в один сільськогосподарський зі зменшенням його розміру.

Нестабільна емісія на початку непу призвела до зростання кількості обігових коштів у 23 рази, а товарних цін у 90-103 рази [9, с. 124]. Відповідно до Резолюції XI з'їзду РКП(б) від 2 квітня 1922 р. «Про фінансову політику»: «... повна ліквідація натурального державного господарства можлива була лише за такого врегулювання відносин держави й ринку (дрібнобуржуазного і частково капіталістичного), яке забезпечило б тверде і надійне функціонування постачання (сирцем, матеріалами й продовольством) державної промисловості, армії та адміністрації через механізм грошового обігу. Для цього була необхідна стабілізація цін і зупинення знецінювання грошової одиниці, що можливе лише на основі впорядкування усієї фінансової системи держави, у тому числі встановлення реального бюджету, зведення останнього без дефіциту і збільшення товарообміну в країні» [6, с. 303]. Враховуючи цю ситуацію, влада міркувала над питанням стабілізації грошової системи, оскільки стабільна валюта могла стати базисом укріплення планового начала в народному господарстві, дозволила б складати продумані кредитні й емісійні плани [5, с. 71].

Податковий апарат Донецького губернського фінвідділу у 1921–1922 рр. і за прямими і непрямими напрямками роботи «кульгав на обидві ноги». Робота характеризувалася нехлюйством і барством. Інспектори працювали слабо [17, ф. 30, оп. 1, спр. 262, арк. 12]. Діяльність губернського фінансового відділу у лютому 1923 р. полягала у стягненні всіх видів податків і зборів, приймалася підписка на золоту виграшну державну позику і проводилася робота суто організаційного порядку. Щодо стягнення податків і зборів приймалися заходи аби ліквідувати всі недоліки, для чого з місяця надсилалися інструкції і циркуляри та відряджалися ревізори-інструктори [17, ф. 30, оп. 1, спр. 888, арк. 8].

З утіленням ринкових тенденцій, появою приватників та стрімкою політикою влади щодо його витіснення, податкова політика набула нових рис. Так, наприкінці досліджуваного періоду у сфері фінансових справ в основу роботи Луганського окрвиконкому було покладено рішення керівництва держави щодо налагодження податкової політики шляхом перекидання податкового тягаря міста і села на заможні кола населення, непмана і куркуля; у галузі бюджету: а) повне охоплення прибуткових джерел, б) напрямок росту прибутків на культурно-соціальні видатки і збільшення питомої ваги їх у видатковій частині бюджету; в) децентралізація бюджету [1, с. 84].

Напередодні 1920-х рр. постало питання необхідності націоналізації банків, що було необхідною передумовою початку комуністичних перетворень. Декретом від 18 січня 1919 р. всі приватні комерційні, акціонерні банки та банківські контори було націоналізовано [2, с. 128]. Однак із запровадженням непу набули розвитку товарно-грошові відносини. Торгівля сприяла

розвитку ринкової інфраструктури, що спричинило появу банків, відновлення фінансово-кредитних установ місцевого значення у 1922–1923 рр. (комунальні банки, кредитні товариства тощо). Також відновлення зазнали біржі, ярмарки [11, с. 119]. Створенням у країні у жовтні 1921 р. Державного банку було покладено початок організації кредитної системи. Мережа банків почала розгортатися і на місцях, у тому числі в Донбасі.

У 1922 р. організовано Український кооперативний банк (Українбанк) як єдиний фінансово-кредитний центр усієї української кооперації. Того ж року замість губспілок організовані райспілки, на які було покладено керівництво сільськими споживчими товариствами, постачання їм товарів і представництво їх перед вищими організаціями.

Загалом, система відкриття мережі банківських установ у Донецькому басейні розпочалася також із запровадженням непу. На 1 листопада 1922 р. в Україні працювала 21 кредитна установа. З них 2 – у Донецькій губернії. Вказані установи обслуговували переважно дрібних та середніх торговців, промисловців, а також кустарів та ремісників [13, с. 38]. У 1923 р. під час засідань Донецької губернської економічної ради постановили терміново здійснити організацію сільськогосподарського банку в губернії. Для цього ставилося за мету здійснити широку агітацію серед селян з поясненням про необхідність сільськогосподарського банку. Його відкриття приурочувалося до святкування Дня Жовтневої революції [17, ф. 337, оп. 1. Т. 1, спр. 448, арк. 37].

У 1923 р. Донецький сільськогосподарський банк таки було відкрито. Метою відкриття було завдання сприяти відновленню сільського господарства і сільськогосподарської промисловості в Донецькій губернії шляхом організації сільськогосподарського кредиту. Серед головних завдань діяльності банку були не лише технічне обслуговування кредитом сільського господарства, але й організаційне відновлення сільськогосподарської кредитної кооперації, через яку кредити мали надходити селянству. Крім того, ця установа (банк) мала спрямувати справу грошового кредитування сільського господарства у такому напрямі, аби, користуючись потужним знаряддям кредиту, регулювати розвиток сільського господарства так, як необхідно державі.

Через те, що кредитувати багатотисячні індивідуальні селянські господарства, розкидані по території усього Донбасу, безпосередньо через ДСГбанк було неможливо, провідником сільськогосподарського кредиту на село стали сільськогосподарські кредитні товариства, які були більш-менш розташовані рівномірно по всьому Донбасу. Ці товариства на місцях здійснювали кредитування сільських господарств, які були членами товариств [10, с. 52].

Отже, Донецьксільбанк був міжокруговою кредитною установою. Президія Сталінської округи визнала за необхідне відкрити відділення сільбанку й у м. Сталіно і виділила на це 100 тис. крб в основний капітал відділення [17, ф. 2, оп. 4, спр. 809, арк. 5]. Однак на підставі Постанови Уряду УСРР про реорганізацію сільськогосподарських кооперативних союзів у кредсоюзи і наявності округових кредсоюзів по всіх округах Донбасу існування Донецького сільгоспбанку наказувалося вважати недоцільним. У результаті його було ліквідовано 15 листопада 1927 р. [17, ф. 423, оп. 1, спр. 128, арк. 16].

У Маріупольському окрузі діяли відділення кооперативного банку і держбанку. Маріупольське відділення Всеукраїнського кооперативного банку відкрилося 3 червня 1923 р. До 1-го січня 1924 р. відділення Українбанку функціонувало як комісіонерство на договірних основах з місцевим Союзом сільгоспокооперативів і лише після того почало оперувати як самостійне відділення банку [17, ф. 337, оп. 1. Т. 2, спр. 3396, арк. 6]. Робота Українбанку в 1925 р. була визнана задовільною, як у питанні зв'язку з місцями, так і в плані збільшення кредитування. Порівняно з 1924 р. кредитування збільшилося більш ніж у 4 рази й зросло на 1 жовтня 1925 р. до 454 тис. крб [12].

У Старобільському окрузі у 1924–1925 рр. діяла одна кредитна організація – Старобільська філія Українбанку, заснована у січні 1924 р. як комісіонерне товариство [17, ф. 337, оп. 1. Т. 2, спр. 3407, арк. 30]. Станом на 28.10.1926 р. існували вже два банки – Українбанк і Держбанк. Держбанк існував на той час ще недовго й у зв'язку з організаційними витратами мав дефіцит до 16 тис. крб, що було цілком звичайним, враховуючи організаційний період роботи. Українбанк був цілком рентабельним і навіть прибутковим. Обслуговував винятково кооперацію Старобільської округи, яка була розгорнута достатньою мірою [17, ф. 1, оп. 3, спр. 1494, арк. 323 зв.].

У Луганській окрузі в середині 20-х рр. ХХ ст. працювало постійно 9 кредитних установ. До їх мережі із серпня 1926 р. приєднався Миський банк [16, ф. П-34, оп. 1, спр. 173, арк. 36]. На 1 жовтня 1926 р. на теренах Луганської округи функціонували 10 банківських установ. Із них 4 філії Держбанку, 1 філія Промбанку, 1 філія Українбанку, 1 Миський банк та 3 Товариства Взаємного кредиту, з яких у подальшому було ліквідовано: філію Промбанку, Ровенецьку філію Держбанку та 2 Товариства взаємного кредиту [1, с. 90].

Вільний баланс усіх банків на 1 жовтня 1925 р. становив 4885,7 тис. крб, на 1 жовтня 1926 р. – 5847,4 тис. крб., тобто збільшено на 19,8%. Загальний обіг усіх банків за 1925-1926 операційний рік збільшився порівняно з 1924-1925 р. на 163,8%. Чистий прибуток усіх банків по Луганській окрузі становив 136,2 тис. крб [16, ф. Р-597, оп. 1, спр. 85, арк. 131 зв. -132].

У 1927 р. порушувалося питання про скорочення мережі банківських установ у Луганську та їхніх агентств в окрузі. Висновком окрпланової комісії від 11.02.1927 р. у справі можливості й доцільності скорочення банківських установ (стверджувалося, що у тогочасних умовах, коли кредитною системою була охоплена лише місцева промисловість при наявності чотирьох банків: Держбанку, Українбанку, Промбанку і Миськбанку, існувала можливість скоротити їхню кількість без шкоди для фінансування місцевої промисловості на одну одиницю; до уваги також бралось, що операції Промбанку у даному разі менш інтенсивні, ніж останніх банків) визнано за доцільне – ліквідацію Луганської філії Промбанку.

Крім вищенаведеного, визнавалося за необхідність зовсім ліквідувати Алчевське агентство державного банку з огляду на те, що воно здійснювало незначні операції і було майже дефіцитним, а Краснолучське й Ровенецьке агентства перетворювалися в агентства спрощеного типу з їх повною підлеглистю розпорядженням Луганської філії Держбанку. Разом із тим окрплановій комісії доручалося проробити питання у справі повного й постійного обслуговування всієї промисловості округи, на випадок переходу централізованої промисловості на господарчий розрахунок і місцеве фінансове регулювання [17, ф. 1, оп. 3, спр. 3443, арк. 30].

Отже, задля кредитування, спричиненого розвитком товарно-грошових відносин, організовувалася мережа кредитних установ. У 1923 р. здійснювалося кредитування «Союздонбасейну». З поступовим розвитком купівельної спроможності населення Донбасу, попит на товари в Донбасі постійно зростає. У зв'язку з цим перед кооперацією Донбасу і перед «Союздонбасейном» у тому числі гостро постало питання про збільшення своїх товарних фондів. Приблизна потреба Донбасу в товарах (його трудового населення) становила суму 50-60 трильйонів крб щомісячно. Як губернський союз, так і споживкооперація губернії не мали достатніх обігових коштів. Задля запобігання можливого захоплення ринку приватним капіталом Союзом були прийняті усі залежні від нього заходи щодо збільшення його обігових коштів шляхом кредитування. У лютому 1923 р. Союзу вдалося отримати кредити у загальному розмірі на суму 1500 тис. крб золотом або 36 трильйонів [15, № 3. – с. 24]. Але дозволені у лютому 1923 р. Губсоюзу кредити у березні не вдалося повністю використати [15, № 4. – с. 29].

На думку сучасних науковців, успішне здійснення грошової реформи та розгортання банківської системи було позитивним явищем. Проте, в середині 1920-х рр. банківські методи кредитно-грошового регулювання господарства самі стали об'єктом адміністративного регулювання. У результаті банки були перетворені на контори розподілу емісійних ресурсів. К. В. Лобач доводить, що завдяки створенню мережі акціонерних товариств та синдикатських об'єднань державі вдалося сконцентрувати у своїх руках значну частину оптового обігу, однак завдання всеосяжного контролю торговельної сфери повністю виконане не було, оскільки практичним господарем розподілу тривалий час був приватний торговець [4, с. 12].

Видання 1920-х рр. свідчать, що банківська справа й кредитування поліпшилися в країні лише у середині 1920-х рр., коли у державних, промислових і сільськогосподарських банках в обігу були сотні мільйонів, у результаті чого була можливість надавати кредит колективам по 4-7% річних, а індивідуальним господарствам по 12% [7, с. 14]. Сучасні дослідники наводять ще вищі показники щодо користування державним банківським кредитом приватного сектору торгівлі. Крім того, що допомога надавалася лише на 50% вимог приватника, останній за користування

кредитом змушений був сплачувати 11-15 % річних. Покриваючи заборгованість власними вкладками і поточними рахунками, вони не довіряли радянським банківським структурам [8, с. 42].

Більше того, говорячи про приватні банки, слід підкреслити, що вони аніяк не влаштовували радянське керівництво, тому останнє, як стверджує К. В. Нікітенко, адміністративним тиском і позаекономічним примусом із активним залученням репресивних методів поставило жирну крапку на багатоукладності фінансового ринку в радянській системі [14, с. 56].

Упродовж 1920-х рр. поширеним було посередницьке надання кредитів. Система ж відпуску товарів у кредит існувала в країні до 1929 р. включно, а 30 січня 1930 р. було прийнято постанову «Про кредитну реформу», яка ліквідувала вказану систему і сприяла заміні її на винятково банківське кредитування, тобто звільнення одержувачів кредиту від посередніх, комерційних ланок, увівши пряме банківське кредитування [3, с. 294-295]. Як наслідок, – ліквідація десяти товариств взаємного кредиту (ТВК) у жовтні-листопаді 1930 р., серед яких і Сталінське ТВК.

Отже, упродовж 20-х рр. ХХ ст. з переходом держави до ринкових відносин та відновленням торгівлі з'явилася низка фінансово-кредитних установ, банків. Останні, що відкривалися і на теренах Донбасу слугували центром видачі кредитів, позик. Однак ними у відсотковому відношенні користувалися залежно від ролі або участі на торговельній арені. Найвигіднішими кредитами користувалася кооперація, тоді як приватник змушений був сплачувати їх у великих розмірах, більш того, фіскальна політика була доступна йому на 50%. Тим не менше, робота кредитних установ Донбасу щороку покращувалася і на середину досліджуваного періоду вже вийшла на новий рівень, не дивлячись на певне скорочення кредитних установ у регіоні. По суті, тенденція, що намітилася у ліквідації посередницьких установ з надання кредитів, остаточно затвердилася у 1930 р., коли було введено пряме банківське кредитування. У наступному дослідженні маємо за мету дослідити аспекти розвитку роздрібною торгівлі в Донбасі впродовж 20-х рр. ХХ ст.

Література

1. Відчит Луганського Округконкому за 1927 та 1928 рр. До XIII Округового з'їзду Рад. – Луганськ, 1929. – 113 с.
2. Економічна історія України: Історико-економічне дослідження: в 2 т. [ред. рада: В. М. Литвин (голова), Г. В. Боряк, В. М. Геєць та ін.; відп. ред. В. А. Смолій; авт. кол.: Т. А. Балабушевич, В. Д. Баран, В. К. Баран та ін.]; НАН України, Ін-т історії України. – К.: Ніка-Центр, 2011. – Т. 2. – 608 с.
3. Історія народного господарства Української РСР: у 3-х т., 4-х книгах. – К., 1987. – Т. 1-2. – 423 с.
4. Лобач К. В. Історичний досвід регулювання споживчого ринку України в період непу: (Історико-економічний аспект): Автореф. ... канд. іст. наук / К. В. Лобач. – К., 1994. – 17 с.
5. Носань Н. С. Грошова реформа 1922-1924 рр. в УСРР: історичний аспект [Текст]: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Н. С. Носань. – Черкаси, 2009. – 211 с.
6. Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам в пяти томах. – М.: Изд-во политической литературы. – 1967. – Т.1 (1917–1928 годы). – 370 с.
7. Советская Украина в 1925 году. Речь на десятом Съезде советов в г. Луганске. – Государственное издательство Украины. – Луганск, 1925. – 68 с.
8. Сушко О. О. Непмани: соціально-історичний тип приватних підприємців в УСРР (1921-1928) / О. О. Сушко. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2003. – 96 с.
9. Сушко О. О. Особливості становлення та функціонування приватного підприємництва в Україні періоду НЕПу (1921-1928): історико-теоретичний аспект. / О. О. Сушко. – К.: Преса України, 2003. – 251 с.
10. Зайцев Н. Донецкий сельхозбанк за четыре года / Н. Зайцев // Забой. – 1927. – № 12. – С. 52-58.
11. Лантух І. В. Перші заходи з відновлення ринкової інфраструктури в Україні при переході до НЕПу / І. В. Лантух // Історія народного господарства та економічної думки України. – 2005. – В. 37-38. – С. 116-123.
12. Робота Українбанка // Наша правда. – 1926. – 20 лютого.
13. Нікітенко К. Приватні підприємства України в умовах переходу до нової економічної політики (1921-1922 рр) / К. Нікітенко // Схід. – 2004. – № 2. – С. 37-38.
14. Нікітенко К. В. Трансформація банківської системи УСРР в умовах перших п'ятирічок / К. Нікітенко // Гілея: науковий вісник. – К., 2012. – Випуск 64. – 814 с.
15. Финансовая хроника Союздонецкой области // Донецкий кооператор. – 1923. – № 3. – С. 24-26; № 4. – С. 29-30.
16. Державний архів Луганської області.
17. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України у м. Києві.